

TORAM

Aktiebolaget Elektraverken, Stockholm.

Glödlampan, kvinnan och isbjörnen

Av Jan Garnet

1926 lanserade Elektraverken i Stockholm en ny reklamskylt för sin glödlampa Toram.

Till formatet var den oansenlig, 38x24 cm, tillverkad av tunn kartong och försedd med ett litet band som gjorde den enkel att hänga upp i butiker och skyltfönster.

Motivet var desto mer uppseendeväckande.

Mot en djupblå bakgrund lufsar en isbjörn fram, riden av en leende, ung kvinna som håller upp en strålande glödlampa mot himlen.

Antyder bilden att Toramskenet var starkt som norrsken?

Eller var budskapet att Toramlampor lyste upp den nordiska vinternatten? Nej, bilden med den leende kvinnan är mer komplicerad än så.

Enklast att tolka är kanske hennes gest, eftersom hon i symbolernas, reklamens och varumärkenas värld hade en rad medsystrar, som decennierna kring sekelskiftet 1900 alla höll upp en fackla eller en glödlampa. En av dem är frihetsgudinnan i New York, en annan kvinna med fackla som på 1890-talet prydde Uppfinningarnas bok. Hon påminner också om den ljusgudinna som på 1890-talet var AEGs varumärke.

AEG:s ljusgudinna från tidigt 1890-tal.

Det var en högst och allvarlig gudinna som färdades fram över jorden på ett bevingat hjul och i ena handen höll upp en lysande glödlampa.

Alla dessa ljusbringande gestalter hörde till elkraftens första tid, då elektroni-kens företagare gärna försåg sin reklam och sina varumärken med en mytologisk och prestigefylld symbolik. Likheterna mellan AEGs varumärke och Torams kvinna är uppenbara, men Elektraverkens kvinna är otvivelaktigt en högst profan kvinna som lägger huvudet på sned och ler emot oss. Därigenom liknar hon mer dagens kvinnobild i annonser än en klassisk ljusgudinna med arkaiserande hållning. Hon är reducerad till kvinnlig fågning.

Toram-kvinnan är alltså ett slags världslig dotter till ljusgudinnan, men varför

forts på sid 28

Glödlampan, kvinnan och isbjörnen

forts från sid 27

sitter hon på en isbjörn? Varifrån kan idén ha kommit att förknippa glödlampan, kvinnan och isbjörnen med varandra?

Östan om sol, västan om måne

Den frågan leder oss till den gamla nordiska folksagan *Östan om sol, västan om måne*, där en ung kvinna, en isbjörn och belysningen alla är centrala för berättelsen. Enligt sagan var det en gång en fattig backstugusittare som hade många barn. De var vackra, men den yngsta dottern var vackrast av dem alla. Så en torsdagskväll sent om hösten blåser det upp till storm. Medan de sitter där i stugan bultar det tre gånger på rutan. Då den fattige backstugusittaren öppnar för att se efter vad som står på får han se en stor isbjörn.

"God kväll du", säger isbjörnen, "om du ger mig din yngsta dotter, så ska jag se till att du blir lika rik som du nu är fattig. Dottern tvekar, men övertalas av sin familj att gå med på isbjörnens erbjudande. Nästa torsdagsnatt kommer isbjörnen tillbaka för att hämta flickan, som får sätta sig upp på hans rygg och hålla sig väl fast i raggen.

Blir fri i mörkret

Efter en lång färd kommer de fram till ett högt fjäll, där en port öppnar sig då isbjörnen bultar, och i fjällets innandöme finns ett stort slott, med salar av guld och silver. När flickan så ska gå till sängs den första natten och blåser ut ljuset kommer en man till henne i sängen. Det är isbjörnen, som nu i mörkret blir fri från sin förtrollning till björn. Han kommer sedan till henne natt efter natt, men hon får aldrig se honom, för han kommer alltid först då hon släckt ljuset, och han lämnar henne alltid i god tid innan gryningens första ljus.

Så går en tid och flickan längtar efter

Illustration av Kay Nielsen till en amerikansk utgåva av sagan "Öster om solen och väster om månen".

att få återse sin kära familj. "Det ska nog gå för sig", säger isbjörnen, men varnar henne för att tala i enrum med sin mor. "Om du gör det så drar du olycka över oss bägge." Så händer det sig ändå till sist att modern blir ensam med sin dotter som då berättar om den gåtfulle mannen som var natt lägger sig hos henne men ger sig av innan det ljusnar. "Hu, det kanske är ett troll du ligger med", säger modern förfärad och ger henne ett talgljus. "Tag det med dig, men göm det och tänd det först sedan mannen somnat, så får du se vem han är. Men akta dig för att droppa talg på honom".

Tänder talgljus

Då flickan kommit åter till slottet kommer mannen som vanligt till henne på natten sedan hon släckt ut ljuset. Och då han somnat stiger hon upp, slår eld och tänder sitt talgljus. Framför sig ser hon då en underskön prins. Hon blir så tagen av hans skönhet att hon inte kan motstå frestelsen att ge honom en kyss, men då hon böjer sig fram faller tre droppar talg ner på nattskjortan och prinsen vaknar. "Vad har du gjort", utbrister han förtvivlat, "nu blir vi olyckliga båda två. Om du bara hållit ut ett enda år så hade min styvmors förtrollning brutits. Det är hon som har förtrollat mig så att jag är björn om dagen men människa om natten. Nu måste jag lämna dig och bege mig till hennes slott, som ligger öster om solen och väster om månen. Därför måste jag nu ta hennes dotter, vars näsa är tre alnar lång, till min gemål".

"Kan jag inte komma efter dig", frågar flickan, "säg mig var slottet ligger?" "Du hittar det aldrig", svarar prinsen sorgset, "till slottet öster om solen och väster om månen leder inga vägar".

Nor morgonen gryr är såväl prinsen som slottet borta, flickan sitter ensam kvar, mitt ute i storskogen. Men, efter många svårigheter står hon ändå till sist framför styvmoderns slott och där vinner hon tillbaka sin prins från den långnästa dottern. Hon gör det genom att kunna tvätta bort de tre talgfläckarna från prinsens nattskjorta. Den uppgiften misslyckas först den långnästa dottern med, eftersom hon inte är kristen, utan i själva verket ett troll.

Ljuset som avslöjar

Tre av folksagens motiv återfinns vi i Torambilden — flickan, isbjörnen och inte minst det brinnande ljuset, som spelar en så ödesdiger roll i sagan. De här likheterna mellan folksagan och reklamskylten för Toramlampor kan tyckas långsökta, men de kan förklaras varför isbjörnen och kvinnan är tillsammans. Och folksagan *Öster om solen, väster om månen* är långt ifrån den enda folksaga där ett i lönnedom tänt ljus avslöjar en man som var natt lägger sig invid en kvinna som om dagen måste leva i ensamhet. I en del av dessa sagor är flickan yngsta dottern till en fattig fiskare, i andra versioner är hennes far en rik man. Gemensamt för dem alla är den förtrollade björnprinsen och det om natten tända ljus som avslöjar hans sanna natur.

forts på sid 33

Flickan tänder sitt talgljus. Teckning av O Sinding till "Öster om solen och väster om månen". Ur P Chr. Asbjörnsens *Norska folksagor och huldre-sägner*, utgiven i Stockholm 1881.

Motivet med björnen och kvinnan kan vi också finna över hela världen i urgamla och förr vitt spridda föreställningar om björnhannar med mänskliga egenskaper som levit i blandäktenskap och fått barn tillsammans med kvinnor. Enligt folktron blev barnen från sådana äktenskap ofta vildsinta kraftkarlar, eller bara ovanligt håriga. I en sägen från Frostviken i Jämtland berättas om en björn som tog en flicka till sig över vintern i sitt ide. Till våren kom några jägare som sköt björnen, fann flickan och tog henne med tillbaka till civilisationen. Det barn som flickan sedan födde såg ut som en människa, men var ludet som en björn. I långa tider var sedan barnen i den släkten mycket håriga, om än något mindre för var generation.

Prins Hatt under jorden

Historien om maken som endast är tillsammans med sin hustru om natten finner vi också i folksagan om *Prins Hatt under jorden*. Där berättas om en prinsessa som var den yngsta, skönaste och godhetsfullaste av tre systrar. Hon gifte sig med prins Hatt, som hon inte fick se, och flyttade sedan ner i hans stora sal under jorden, prydd med guld och silver. Men hon får gå där i ensamhet och först i skydd av mörkret kommer hennes kärleksfulle make hem. Tre barn hinner hon föda utan att bryta löftet att inte försöka få se honom.

Men prinsessans styvmor skrämmer henne med att prins Hatt kan vara ett troll. En ödesdiger natt tänder prinsessan därför ett vaxljus, håller det över sin sovande make, ser hans vackra ansiktsdrag och råkar spilla en droppe vax på hans bröst. Prins Hatt vaknar, slagen av blindhet, samtidigt som hans slott förvandlas till en håla där ormar och paddor dväljs. Olyckan blir ännu större då prinsessan senare helt förlorar sin prins, som hamnar i en trolldrottningens slott. Trolldrottningen förhåvar honom så att han glömmet sitt tidigare liv och hon rustar till bröllop mellan sig och prinsen. Efter många umbäranden förenas prinsessan ändå till sist med prins Hatt och de får leva tillsammans, både natt och dag.

Amor och Psyche

Den nordiska folksagan om prins Hatt liknar i sin tur den latinska sagan om

Amor och Psyche. Den vackra gudinnan Venus är där så avundsjuk på prinsessan Psyches skönhet att hon skickar sin son Amor föra att se till att Psyche ska bli kär i den uslaste människa som går att finna på Jorden. Men Amor blir själv förälskad i Psyche och får henne att flytta in i ett palats där han i nattens mörker besöker henne. Psyches systrar intalar henne då att älskaren kanske är ett vidunder och för att röna ut sanningen tänder Psyche en oljelampa då Amor somnat. Då hon blir varse Amors sköna ansiktsdrag rycker hon till så häftigt att en droppe olja faller ner och väcker honom. Avslöjad måste Amor ge sig iväg och de får inte varandra förrän långt senare i berättelsen.

Den fattiga flickan tände ett talgljus, prinsessan tände ett dyrbart vaxljus, medan Psyche vid Medelhavet lyste sig med den i dessa trakter gängse belysningen: en oljelampa. De tre sagorna är

på så vis belysningshistoriskt intressanta. Man kan också lägga märke till att så länge belysningen var släckt så var mörkret så ogenomträngligt att ingenting gick att se. Nu för tiden är det få av oss förunnat att få uppleva verkligt nattsvart mörker, i vilket fall om vi håller oss i tätorterna med sitt ständigt närvarande elektriska ljus.

Men framför allt är naturligtvis berättelserna om Amor och Psyche, prins Hatt under jorden och isbjörnen och den fattiga flickan allegorier om kärlek, trohet och mannens och kvinnans plats i äktenskapet. Enligt en modern tolkning är kvinnorna som tänder ljusen inte nöjda med de roller i äktenskapet som männen har tilldelat dem. Men då de tänder ett ljus och försöker få en gnutta kontroll över sina liv, så leder detta genast till att de måste skiljas från sina män. Men, skilsmässan visar sig vara

forts på sid 34

Eva Remæus som prinsessa med vaxljus i handen ur filmen *Prins Matt under jorden* från 1980. Foto: Svenska Filminstitutet.

Glödlampan,
kvinnan och isbjörnen

forts från sid 33

temporär och bara inledningen till en mognadsprocess vid vars slut de återförenas, och då som mer jämlika.

Laddade bilder

Det finns uppenbarligen både elektrisk och erotisk laddning i Torambilden med kvinnan och isbjörnen. Men det faktum att hon rider björnen (mannen) är dessutom litet av upp- och nedvända världen och rakt motsatt de kvinnoroller som vi vanligen ser i annonser. Där befinner sig männen för det mesta överst, medan kvinnorna är passiva, tillmötesgående eller underkuvade. Toramkvinnan på sin björn ler segerstolt mot oss, möter frimodigt vår blick och lägger litet flirtigt sitt huvud på sned.

I andra annonser med kvinnor och isbjörnar hymlas det inte med de erotiska laddningarna. Det tyska företaget Rumple Minze har tagit steget fullt ut genom att låta en blond och stridslysten valkyria betvinga en vildsint best till isbjörn, som trots allt ser ut att vara vid god vigör.

Finns här kvar någon koppling till nordisk mytologi? Eller är bilden resultatet av att en konstnärns undermedvetna har spelat kreativitetens impulser ett spratt? Och vilka undermedvetna tankar styrde penseln för den, tyvärr okände, konstnär som 1926 skapade bilden med kvinnan, den stolt hållna Toramlampan och isbjörnen? Kan vi ana de urgamla föreställningarna om björnars och kvinnors samröre i såväl Torambilden från 1926 som i Rumple Minze affischen från 1990? Möts mytologi och nutid i dessa björnbilder?

Ljuset ger upplysning som ger kunskap som ger makt

Och här finns ännu en fråga att ställa om Toramkvinnan som rider på isbjörnen. Detta att hon sitter *överst*, kan det symbolisera att hon har kuvat björnen

och gjort honom till sitt beskedliga rid-djur? Om man tänker i de banorna så ligger det nära tillhands att också se ljuset symboliskt och som något mer än bara belysning. Ljus lyser upp, ljus är upplysning, upplysning ger kunskap och kunskap är makt. Är kvinnan i själva verket en symbol för den upplysta människan, som med sin elektroteknologi kan sätta sig över nattens mörker och naturens ordning, här symboliserad av ett djur, den tämjda björnen? Är det därför hon ler så stolt?

Elektraverkens reklambild är onekligen suggestiv, kanske var den också säljande. Däremot råder det ingen tvekan om att Toramkvinnan på isbjörnen egentligen inte hade någon anledning att le just 1926. Elektraverken var då i tekniskt avseende osjälvständigt och helt beroende av utländska bolag. För tillverkningen av glödlampor krävdes en omfattande import av halvfabrikat som

volframtråd, fattningar och glasrör. Tillverkningsmetoderna vid fabriken ansågs vara otidsenliga, samtidigt som den tekniska utvecklingen vid tillverkning av glödlampor gjorde framsteg i såväl USA som Europa.

Elektraverken köptes av Osram

Därtill kom att Elektraverkens ekonomiska ställning var ogynnsam. För företagets ägare, bland andra Stockholms Enskilda Bank, skapade Elektraverken mer problem än vinst och det såldes därför slutligen 1927. Köpare var AB Osram i Stockholm, som till ungefär 95 % ägdes av det tyska Osram. 1930 slogs de bägge svenska företagen samman under namnet AB Osram—Elektraverken.

Osrams reklambilder skilde sig markant från det gamla Elektraverkens svenskt utformade propaganda. Nationella karakteristika som i Elektraver-

**Affisch för Rumble Minze
Primal Peppermint Schnapps
från 1990.**

**AB Elektraverkens demonstrationssal för
rationell belysning 1927. Längs väggarna
hänger skyltar med kvinnan på isbjörnen,
här med den alternativa texten "Kungslampan".
Foto: Stockholms företagsminnen.**

kens reklam för Toram glödlampor försvann och ersattes av ett bildspråk som skulle vara gångbart i alla de länder där Osramlampor såldes. I denna reklam utgjorde ordet OSRAM, en bild av en glödlampa och den Osram-orange färgen de viktigaste beståndsdelarna i en rätt prosaisk emblematik.

Bevarat i Osrams gamla arkiv finns också en del reklam från Elektraverkens tid. Och där ligger än idag skylten med

isbjörnen som kommer lufsande mot en djupblå bakgrund, riden av en leende kvinna.

